

**Criteria voor selectie van archieven
in het programma
Metamorfoze Archieven**

Rapport

van de

Begeleidingscommissie Metamorfoze Archieven

januari 2005

1 Inleiding

Taak van de commissie

De Commissie Metamorfoze Archieven is ingesteld ten behoeve van het nationaal conserveringsprogramma Metamorfoze, uitvoeringsfase 2005-2008. Daarin zullen de Koninklijke Bibliotheek en het Nationaal Archief samenwerken. Deze samenwerking vloeit voort uit het besluit van de minister van OCW met betrekking tot de besteding van de enveloppemiddelen voor innovatie, in het kader van de Samenwerking Duurzaam Behoud. Tijdens de derde fase van Metamorfoze zullen conserveringsprojecten worden gefinancierd in zowel de bibliotheek- als de archiefsector. Het doel van Metamorfoze 3, voor zover het archieven betreft, is door massaconservering tegengaan van het verlies van archieven die wegens hun(cultuur)historische waarde voor blijvende bewaring in aanmerking komen. Aangezien de middelen beperkt zijn, zullen keuzes moeten worden gemaakt en prioriteiten worden gesteld. Het was de taak van de commissie daarvoor inhoudelijke criteria te formuleren.

Hierbij werd uitgegaan van dezelfde randvoorwaarden en selectiecriteria voor zowel de archief- als de bibliotheeksector. Binnen het grote kader, dat uitgaat van massaconservering van papier, gelden gemeenschappelijke randvoorwaarden betreffende materiaaltypen die voor conservering in aanmerking komen en de wijze van schadeaanpak. De commissie heeft dit kader met de daarin geldende randvoorwaarden als vertrekpunt genomen en vervolgens verder uitgewerkt en aangepast aan de specifieke conserveringsproblematiek van archieven.

Materiaal dat in aanmerking komt

Verder was een uitgangspunt dat voor dit programma geen afzonderlijke documenten in aanmerking komen, maar volledige archieven of, vooral bij grotere archieven, aaneengesloten onderdelen of series daaruit. Het woord archief wordt hier gebruikt in de klassieke zin, namelijk het geheel van bescheiden die zijn opgemaakt of ontvangen door één persoon of instelling. Beeld- en kaartmateriaal dat tot dergelijke archieven hoort komt ook in aanmerking, mits van papier. Dus niet audiovisueel of digitaal materiaal dat tot archieven behoort, of fotonegatieven. Topografisch en beeldmateriaal dat geen onderdeel uitmaakt van archieven in bovengenoemde zin komt dus ook niet in aanmerking.

Voorbereiding van een uitvoeringsprogramma

De commissie is in juni 2004 ingesteld door de algemene rijksarchivaris. Leden zijn: mr. Charles Noordam, gemeentearchivaris van Den Haag (voorzitter)
drs. Harrie-Jan Metselaars, hoofd beleidsbureau Rijksarchiefdienst, (secretaris)
mw. drs. Betty Lutke Schipholt, hoofd afdeling Collectie Nationaal Archief
drs. Henny van Schie, afdeling Collectie Nationaal Archief
dhr. Ted Steemers, conserveringsadviseur Nationaal Archief
drs. Dennis Schouten, Koninklijke Bibliotheek, (adviseur)

De commissie heeft zes maal vergaderd (24 juni, 31 augustus, 10 september, 20 september, 13 oktober en 28 oktober 2004) over de formulering van een concept-beoordelingskader. Vervolgens is dat bediscussieerd met deskundigen uit de (historisch-) wetenschappelijke wereld en met deskundigen uit de archiefwereld. De uitkomsten van deze discussies zijn door de commissie besproken in een vergadering op 25 januari 2005. Dit alles heeft zijn weerslag gekregen in dit uiteindelijke rapport, dat aan de stuurgroep onder voorzitterschap van de algemene rijksarchivaris wordt aangeboden. De aanbevelingen van dit rapport zullen worden verwerkt in het Beleidsplan Metamorfoze 2005-2008 en in het Handboek Metamorfoze. Deze

zullen verder worden ingevuld door de Coördinator Archieven van het Bureau Metamorfoze. Verder zal in 2005 vooral het accent liggen op het uitgebreid informeren van het veld, het voorbereiden van pilots, het opdoen van ervaring met verschillende methodieken en het bieden van training en ondersteuning.

Discussiebijeenkomsten

Voor de discussiebijeenkomst met de historici op 9 december 2004 was een 25-tal personen uitgenodigd. Daarbij werd rekening gehouden met spreiding over zoveel mogelijk universiteiten en wetenschappelijke instellingen. Uiteindelijk konden aan de uitnodiging gevolg geven:

mw. prof. dr. Wantje Fritschy, Vrije Universiteit Amsterdam

dr. Ton Kappelhof, Instituut Nederlandse Geschiedenis, Den Haag

prof. dr. Gert Oostindie, Koninklijk Instituut van Land-, Taal- en Volkenkunde, Leiden

dr. Kees Ribbens, Erasmus Universiteit, Rotterdam

mw. dr. Lieske Tibbe, Radboud Universiteit, Nijmegen

prof. dr. Paul Klep (Radboud Universiteit, Nijmegen) leverde schriftelijk commentaar.

Voor de gedachtewisseling met de archivariissen op 8 december 2004 waren tien personen uitgenodigd, onder wie de directeur van de archiefkoepel DIVA. Van hen hebben uiteindelijk daaraan gehoor kunnen geven:

mw. drs. Ria van der Eerden, streekarchivaris Kromme-Rijngebied-Utrechtse Heuvelrug

mw. drs. Ellen Fleurbaaij, hoofd Publieksdiensten gemeentearchief Amsterdam

prof. dr. Charles Jeurgens, gemeentearchivaris van Dordrecht, hoogleraar archivalieken, Leiden

Wegens de beperkte omvang van dit gezelschap werd het discussiestuk ook nog in het Convent van rijksarchivariissen op 15 december 2004 besproken.

2 Inhoudelijk beoordelingskader

2.1 Uitgangspunten

Het was de opdracht van deze commissie om de inhoudelijke selectiecriteria voor archieven ten behoeve van het conserveringsprogramma op te stellen. Selectie is in de archiefwereld een bekend fenomeen. In bijna alle gevallen gaat het daarbij om een scheiding tussen archiefbescheiden, die permanent bewaard zullen worden en archiefbescheiden, die definitief vernietigd zullen worden. De onomkeerbaarheid van deze selectiekeuzes maakt, dat dergelijke selectieprocessen met de grootst mogelijke waarborgen zijn omkleed. Immers, wanneer het oordeel ‘niet bewaren’ wordt geveld en er vervolgens daadwerkelijk wordt vernietigd, dan is er een onherstelbare situatie gecreëerd.

De taak van de begeleidingscommissie is in die zin eenvoudiger geweest, dat geen dramatische keuzes tussen bewaren en vernietigen hoefden te worden gemaakt. Dat voor de behandeling van een archief geen subsidie wordt gegeven in het kader van Metamorfoze, wil niet zeggen dat het nu vernietigd kan worden of aan verval prijs gegeven. Het betekent slechts dat de behandeling van andere archieven op inhoudelijke gronden prioriteit heeft. Ook voor het behoud van archieven waaraan in dit kader geen voorrang kan worden gegeven blijft de beheerder verantwoordelijk. Het programma Metamorfoze dient om beheerders die verantwoordelijk zijn voor het beheer van cultuurhistorisch belangrijke archieven daarbij te ondersteunen. Metamorfoze neemt die verantwoordelijkheid niet over. Dat blijkt ook uit het

feit dat een deel van de kosten (30 procent) van een behandeling waarvoor subsidie wordt gegeven door de beheerder zelf moet worden betaald.

2.2 Nationaal belang

Omdat een selectie moest worden gemaakt, geldt als het voornaamste inhoudelijke criterium voor een archief om voor het programma Metamorfoze in aanmerking te komen, het nationaal belang ervan. Wanneer is dat belang aanwezig?

Alle historische archieven hebben een functie voor de analyse van de geschiedenis van Nederland. Archiefbescheiden zijn een product van het handelen van personen en organisaties. Behoudens uitzonderingen hebben archiefbescheiden daarom niet zozeer als object of wegens hun uiterlijk cultuurhistorische betekenis, maar vooral wegens hun inhoud of de betekenis van de archiefvormer. Dat wil nog niet zeggen dat die archiefvormer in zijn tijd ook een belangrijke maatschappelijke positie moest hebben of een overheidsfunctie moet bekleden. Ook de neerslag van het handelen van personen of groepen die in hun tijd dergelijke posities niet bekleedden kan belangrijk zijn. Het gaat ook niet alleen om archieven van archiefvormers die op nationaal niveau hebben gefunctioneerd. Ook locale en regionale archieven kunnen op grond van de hieronder geformuleerde selectiecriteria wegens hun inhoud van nationaal belang zijn. Zeker betekent 'nationaal belang' niet dat het om archieven moet gaan die in het Nationaal Archief berusten.

Het criterium 'nationaal belang' is geen objectief te bepalen grootte. De invulling ervan is afhankelijk van tijd en plaats, van de receptie van de eigen nationale geschiedenis op dit moment en van hedendaagse sociale en politiek-bestuurlijke aandachtspunten. De commissie heeft niet de pretentie, dat zij zich volkomen kan losmaken van de tijd- en plaatsgebonden invulling van het criterium nationaal belang: subjectiviteit valt niet uit te sluiten. Toch meent de commissie geslaagd te zijn in het bereiken van een zo geobjectiveerd mogelijke invulling van het hoofdcriterium met selectiecriteria.

In de discussies met de archivariissen en historici op 8 en 9 december ging het in de eerste plaats om het aanscherpen van het begrip 'nationaal belang'. Men was het er in beide groepen over eens dat het nationaal belang vooral gezocht moet worden in het belang dat een archief kan hebben voor de reconstructie van een historische gebeurtenis, verschijnsel of ontwikkeling die van nationale betekenis is. Daarnaast kwam de vraag aan de orde in hoeverre het zinnig is te bepalen dat een archief binnen een bepaald thema moet vallen. Hierover liepen de meningen uiteen, hoewel niet scherp. De commissie denkt dat aan alle opvattingen recht wordt gedaan met de vaststelling dat een dergelijke lijst van thema's als richtlijn moet worden gehanteerd, wanneer blijkt dat in het totaal van de subsidieaanvragen bepaalde thema's onevenredig veel of weinig aandacht krijgen.

Een archief is van nationaal belang wanneer het belangrijk is voor het reconstrueren van historische gebeurtenissen, verschijnselen of ontwikkelingen die van nationale betekenis zijn. Dat kan zijn om de volgende redenen:

- 1 de inhoud van het archief of een deel daarvan biedt belangrijke informatie over bepaalde gebeurtenissen, verschijnselen of ontwikkelingen; hierbij kan het ook gaan om archieven van archiefvormers met een in hun tijd locale of regionale werking;

- 2 de inhoud van het archief of een belangrijk deel daarvan geeft belangrijke informatie over relaties tussen Nederland en andere delen van de wereld, blijkend uit onderlinge beelden en handelingen.

2.3 Nevencriteria

De nevencriteria vormen een handvat om het belang van archieven ten opzichte van elkaar verder te kunnen objectiveren. Voordat een van de nevencriteria op een archief van toepassing kan worden verklaard, dient altijd voldaan te zijn aan het criterium 'nationaal belang'. De nevencriteria zijn niet wederzijds exclusief, hebben geen limitatieve status en wegen allen even zwaar bij de beoordeling

1 *absolute uniciteit*

Van absolute uniciteit is sprake als archieven van andere archiefvormers met een gelijksoortige taak of functie niet voorhanden zijn. De absolute uniciteit kan beperkt zijn tot een bepaalde periode.

2 *relatieve uniciteit*

Van relatieve uniciteit is sprake als een archief van een archiefvormer, waarvan er verscheidene met gelijksoortige taak of functie bestaan of bestaan hebben, een grotere informatiewaarde heeft dan die van andere gelijksoortige archiefvormers. Dat kan zijn vanwege een grotere volledigheid (niet te verwarren met ongeselecteerd), of omdat het archief een grotere tijdsperiode beslaat.

Relatief unieke archieven worden hoger gewaardeerd dan gelijksoortige archieven.

3 *maatschappelijk belang*

Het criterium van actueel maatschappelijk belang is van toepassing op archieven, waarvoor een grote onderzoeksbelangstelling bestaat, dan wel die op andere wijze bijzonder in de maatschappelijke belangstelling staan.

Archieven van groot maatschappelijk belang worden hoger gewaardeerd dan archieven waarvan dat belang niet aangetoond kan worden, bijvoorbeeld door een hoge raadpleegfrequentie of een groot aantal bronverwijzingen in verscheidene wetenschappelijke publicaties.

4 *intrinsieke waarde*

Archieven of delen van archieven (series) kunnen niet alleen een belangrijke informatiefunctie hebben, maar evenzeer een bijzondere cultuurhistorische betekenis hebben, niet alleen gelegen in de documenten zelf, maar ook in de ontstaanscontext of de overleveringsgeschiedenis.

2.4 Thema's

Naast de selectiecriteria heeft de commissie thema's geformuleerd. Bij aanvragen in het kader van Metamorfoze Archieven zal moeten worden aangegeven binnen welke hoofdthema's de inhoud van het archief is onder te brengen. Doel daarvan is dat de beoordelingscommissie zonodig kan zorgen voor een gelijkmatige verdeling van de subsidies over de verschillende thema's. Voorkomen wordt daardoor dat sommige thema's in dit programma onevenredig veel aandacht krijgen en andere worden verwaarloosd.

1. *De fysieke identiteit van Nederland*

Bijvoorbeeld:

Ontginning
Drooglegging
Zeewering en watersnood
Urbanisatie
Aanleg van spoor- en wegennet
Ruilverkaveling
Winning van delfstoffen

2. *De staatkundige identiteit van Nederland*

Bijvoorbeeld:

Staatsvorming (1579, 1848, 1795, 1813)
Gewestelijke en stedelijke soevereiniteit tot 1795
Vreemde bezetting (16^e eeuw, 1795-1813, 1940-1945)
Staatkundige ontwikkelingen (1795, 1813, 1848, 1949 (Indonesië), 1954 (Koninkrijk))
Politieke partijvorming

3. *De sociale en culturele identiteit van Nederland*

Bijvoorbeeld:

Kunstenaars en geleerden
Het ontstaan en de ontwikkeling van religieuze stromingen
Genootschapleven
Verzuiling
Recreatie
Emancipatie van groepen

4. *De economische identiteit van Nederland*

Bijvoorbeeld:

Handelsnatie (VOC, WIC, ook op plaatselijk niveau)
Industrialisatie eind 19^e eeuw, begin 20^e eeuw
Gildenwezen
Grootgrondbezit
Economische crises
Internationals

3 Conservering

3.1 Beheer- en behoudsplannen

Zoals aangegeven kan slechts een verhoudingsgewijs gering deel van de belangrijke Nederlandse archiefschatten met gelden uit dit programma worden geconserveerd. De effectiviteit van het programma kan echter bijzonder vergroot worden, wanneer bevorderd wordt, dat beheer- en behoudsplannen worden opgesteld. De commissie heeft daarom

geformuleerd, dat als voorwaarde om aan het Metamorfoze-programma deel te nemen, de instellingen over beheer- en behoudsplannen voor hun archieven dienen te beschikken. De verwachting is, dat met de inzet van verhoudingsgewijs bescheiden middelen bij de archiefinstellingen op deze wijze een beter inzicht zal ontstaan in de materiële toestand van hun archiefbescheiden en in de noodzakelijke acties, die ter verbetering daarvan zouden moeten worden ondernomen. Dit wederom zal naar verwachting leiden tot betere conserveringsacties.

Bij een subsidie-aanvraag zullen de instellingen de resultaten van een schade-inventarisatie en een collectiebehoudsplan moeten voegen. Bij de voormalige rijksarchieven zijn deze inventarisaties uitgevoerd. Bij de meerderheid van de overige archieven echter niet. Het is vanzelfsprekend, dat de bestanden waar subsidie voor aangevraagd wordt, ook binnen de top 10 prioriteiten van het collectiebehoudsplan van de betreffende instelling vallen.

Het feitelijk uitvoeren van een schade-inventarisatie en het maken van een collectiebehoudsplan op zich zullen niet subsidiabel zijn.

Het maken van de schade-inventarisatie en het collectiebehoudsplan zullen wel vanuit het programma worden ondersteund:

- Voor zowel de schade-inventarisatie als een modelopzet collectiebehoudsplan zal het Nationaal Archief de instrumenten leveren:
 - Voor kaartcollecties wordt op dit moment een module ontwikkeld om de schade te inventariseren. Deze module zal in januari 2005 getest en geëvalueerd opgeleverd worden en vervolgens door het Bureau Metamorfoze aan de deelnemende instellingen beschikbaar worden gesteld.
 - De modules die in 2005 beschikbaar zijn:
 - UPAA standaard, de normale schade-inventarisatie voor de strekkende meters
 - UPAA verzuring, een module voor het in kaart brengen van de verzuringsschade
 - UPAA kaarten, een module om schades in kaartencollecties te kunnen inventariseren.

Alle modules zijn gebaseerd op 'at random' bemonsteren van collecties, met een benodigd aantal monsters van 300. De betrouwbaarheid van het systeem is 95% +/- 2%

- In het jaar 2005: training in het maken van schade-inventarisaties en collectiebehoudsplannen en ondersteuning bij het maken ervan zal door de coördinator archieven van het programma verstrekt worden aan instellingen die daarvoor belangstelling hebben.

3.2 Wat wordt wel gesubsidieerd?

Welk materiaal

Zoals aangegeven gaat het alleen om bescheiden op papier (en perkament). Geen audiovisueel en digitaal materiaal, noch fotonegatieven.

Methoden

Het maken van een behoudsplan voor de hele collectie van een instellingen wordt dus in het kader van Metamorfoze 3 niet gesubsidieerd, maar wel ondersteund. Het maken van een specifieke schade-inventarisatie van een archief dat op inhoudelijke gronden voor

Metamorfoze geselecteerd wordt, komt echter wel voor subsidie in aanmerking. Bij het maken van de begroting ten behoeve van die subsidie-aanvraag mogen de kosten die met een dergelijke schade-inventarisatie gemoeid zijn dus worden meegenomen.

Subsidiabel zijn slechts conserverende handelingen, die een proces van autonoom verval betreffen. Onder autonoom verval worden de degradatieprocessen als gevolg van inktvraat, kopervraat en verzuring gerekend. Zonder behandeling gaan deze processen gewoon door. De snelheid waarmee deze processen verlopen is mede afhankelijk van de bewaarcondities. Voor beide schades zijn behandelingsmethoden voorhanden. Voor het verzuurde papier is in Nederland het Bookkeepersysteem beschikbaar. Voor inktvraat bestaat er intussen een gemechaniseerde waterige behandelingsmethode met een capaciteit van 100 tot 150 vel per uur. In de eerste helft van 2005 komt er een niet waterige behandelingsmethode beschikbaar, als resultaat van het Europese InkCor project. Deze methoden moeten in een proces van massaconservatie worden uitgevoerd.

Naast behandeling vindt altijd microverfilming plaats, eventueel in combinatie met digitalisering, ten behoeve van de raadpleging en om gebruiksschade te voorkomen. De verfilming moet voldoen aan de Metamorfoze-eisen (Richtlijnen voor Preservation Microfilming, maart 2004). Hierbij hoort ook de voorbereiding voor verfilming van bestanden - eerstelijns conservering zoals het plakken van scheuren, vastzetten van losse bladen, e.d.

Kwaliteitseisen archiefbewaarplaatsen

De archiefbewaarplaatsen waarin de geconserveerde materialen worden opgeslagen, dienen te voldoen aan de op grond van de Archiefwet 1995 vastgestelde eisen.